

VAKIF ve VAKIF RUHU HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME(*)

Muharrem BALCI

Fatih Sultan Mehmet Vakfı Vakfıyyesi:

“Ben ki İstanbul Fatih-i Abd-ı Aciz Fatih Sultan Mehmet, bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul'un Taşlık mevkiinde kâin ve malûmu'l-hudut olan 136 bap dükkânımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakfı sahih eylerim Şöyle ki:

Bu gayrı menkulâtımdan elde olunacak nemalarla İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim.

Bunlar ki, ellerindeki bir kap içerisinde kireç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belirli saatlerinde bu sokakları gezerler. Bu sokaklara tükürenlerin, tükürükleri üzerine bu tozu dökerler ki yevmiye 20'şer akçe alsınlar; ayrıca 10 cerrah, 10 tabip ve 3 de yara sarıcı tayin ve nasp eyledim.

Bunlar ki, ayın belli günlerinde İstanbul'a çıkarlar bilâistisna her kapıyı vurular ve o evde hasta olup olmadığını sorular; var ise şifası, ya da mümkün ise şıfayab olalar. Değilse kendilerinden hiç bir karşılık beklemeksizin Darülacezeye kaldırılarak orada salâh bulduralar.

Maazallah herhangi bir gıda maddesi buhranı da vâki olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum 100 silâh, ehli erbaba verile. Bunlar ki hayvanat-ı vahşiyenin yumurtada veya yavruda olmadığı sıralarda balkanlara çıkıp avlananlar ki zinhar hastalarımızı gıdasız bırakmayalar.

Ayrıca külliyyemde bina ve inşa eylediğim imarethanede şehit ve şühedânın harimleri ve Medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizzâtihi kendüleri gelmeyûp yemekleri güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle.”

Genel Bilgi

Vakıf; “Menfaati ibadullaha ait olur vechile bir ayın Cenab-ı Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbus ve memnu kılmaktır.”

Yani bir malın menfaatinin insanlara tahsis edilmesi, mülkiyetinin ise durdurularak mülk edinilmesinin veya mülk olarak verilmesinin men edilmesidir.

* Bu makale, bir Vakfımızın öğrencilerden ders ücreti adı altında ücret almak istemesi üzerine yazılmış, tebliğ olarak da sunulmuştur.

Vakfın hukuki manası ise bir şeyin intifa hakkının veya mülkiyetinin kamu yararına tahsis edilerek devamlı aynı kişilerin intifa ve temellükünü engellemek, durdurmaaktır.

Burada birinci esas intifa hakkı veya mülkiyetin (genelde) insanlara tahsisi, ikincisi ise bu durdurma ve alıkoymanın devamlılığıdır.

Yukarıdaki kısa tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi ortak özellik, bir malın sürekli olarak bir gayeye (kamu hizmetine) tahsis edilmesidir. Bu ortak özellik vakfa sosyal içerik kazandırmaktadır. Çünkü kurum kamuya yönelik faaliyet gösterdiğinden, kamu ihtiyaçlarını gidermeyi, karşılamayı amaç edindiğinden, ayrıca söz konusu kamu hizmetinden faydalanan kesimin insanlardan oluşması veya insanlarla ilgili olması nedeniyle kurumla toplum arasındaki ilişki vakfa sosyal özellik kazandırmaktadır.

İnsanlar sosyal dayanışmaya, sosyal yardımlaşma ve güvenliğe ihtiyaç duyacak fitrattadır. Bu nedenle hiçbir kişi veya toplum sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı bertaraf edemez. Toplumların, kendi yapıları içinde, o topluma mensup kişilerin sosyal yardım, sosyal dayanışma, sosyal güvenlik ihtiyacını giderecek müesseseler oluştururlar.

Sosyal yardım ve sosyal güvenlik sistemlerinin günümüz modern toplumlarında, tüm toplumu korumaya yönelik uygulamaları geçmişte vakıf müessesesi tarafından yerine getirildiğinden, geleneksel sosyal güvenlik ve sosyal yardım müesseselerinden biri olan vakıf müessesesi, şüphesiz onların en gelişmiş, en kapsamlısı, en sistematik olanıdır.

Burada ele alınması gerekli olan husus vakıf müessesesinin hibe, yardım, sadaka bağış vs. gibi sosyal kurumları da kapsayan sistematik, sınırları çizilmiş, statüsü belirlenmiş, tabi olduğu kurallar itibariyle genel hatları ortaya konmuş, en önemlisi kurumsallaşmış bir özellik taşımasıdır.

Vakfın Temel Unsurları

Vakfı oluşturan üç temel unsur bulunmaktadır.

i- Vâkıf: Vakfeden

ii- Mevkuf: Vakfedilen şey

iii- Mevkufunaleyh veya meşrutun leh: Vakfın menfaatleri kendilerine tahsis olunanlar.

Vakıf müessesesi yukarıda belirtilen üç unsuru aynı anda taşımak zorundadır. Söz konusu üç unsur birbirinden ayıramayacak bir yapıdadır.

Bu üç unsurdan ikisini genelde insanlar oluşturmaktadır. Gerek vakfeden gerek vakfın menfaati kendilerine tahsis olunanlar birey veya toplumdan oluşmaktadır. Her iki kesim arasındaki ilişki vakfedilen şeyle sağlanmaktadır. Bu açıdan ilişkinin boyutunu ve özelliğini daha çok vakfedilen şey ortaya koymaktadır. Eğer vakfedilen şey yani mevkuf daha çok kamu hizmetine yönelik, toplumsal ihtiyaçları karşılar mahiyette ise vakıf müessesesi o derecede sosyal nitelik kazanmakta, bu mahiyetten uzaklaştığı oranda da sosyal niteliğini kaybetmektedir. Bu konuda örnek verilecek olursa (Os-

manlıda) Fatih Sultan Mehmet'in sağlık vakfiyesi ile bütün toplum (gayrimüslimler dhil), avarız vakıfları ile belli bir mahalle veya köy, aile vakıfları ile toplumsal kurumların en küçük grubu olan aile, vakfın menfaatlerinden yararlanan kesimi oluşturur. Görüldüğü üzere vakıfların hizmet alanları, hizmetin kapsamı ve hitap ettiği kitle, vakfın amacına bağlıdır.

Vakfedilen şey her ne kadar yukarıda da izah edildiği şekilde vakıf müessesesinin toplumsal boyutunu ortaya koymakta ise de vakfeden ve vakfın menfaati kendilerine tahsis olunanlar da sosyal tabakalaşmaya etki etmektedir. Genellikle vakfedenler daha yüksek bir gelir seviyesine, vakfın menfaati kendilerine tahsis olunanlar ise daha düşük gelir seviyesine sahip olduklarından vakıf müessesesi sosyal tabakalaşma piramidinde alt sınıfın küçülmesine, orta sınıfın genişlemesine etki edecektir. Vakıf müessesesi gelir ve servet dağılımına etki etmekte üst tabakadan alt tabakaya doğru bir gelir transferini sağlamaktadır. Vakıf müessesesi sayesinde üst tabakanın servetinin, onların mülkiyetinden çıkararak toplumsallaşması ve elde edilen gelirlerin alt tabakalara gelir ve hizmet şeklinde yayılması söz konusudur.

Gelir ve servet dağıtımını konusundaki belirlemelerimizi bilgi ve hizmet seviyesine ilişkin olarak da ifade edebiliriz. Bu gün bir çok vakıf, bilginin yaygınlaştırılması ve imknları dar olan insanlara bilginin ulaştırılması için hizmet vermektedirler. Bu vakıfların vakfiyelerinde vakfın amaçları içinde bilginin yaygınlaştırılması ve insana yapılacak yatırımın önemi vurgulanmaktadır. Dolayısıyla vakfın, yaygınlaştırılmasına öncelik verdiği bilgi ve kültürün toplumsallaştırılmasında da gelir ve servet dağıtımındaki esaslar dikkate alınacaktır.

Hukuki Özellikler

Vakfın yukarıda belirtilen unsurlarının yanısıra hukuki özellikleri de vardır.

Bunlardan biri ve en önemlisi vakfın sürekliliği, ebediliğidir.

İkincisi temlik ve temellük edilemeyecek olmasıdır.

Üçüncüsü vakıf müessesesinin tüzel kişiliğe sahip olmasıdır.

Vakfın dördüncü özelliği vakfın bağlayıcılığıdır yani vakfetme iradesinden vazgeçilememesidir. Bu dört özellik vakfi diğer benzer kurumlardan ayırtmaktadır.

Vakıfların Temel Nitelikleri

Bir müessesenin vakıf olarak adlandırılabilmesi için var olması gereken özellikleri belirlemeden söz konusu müessesenin ekonomik, sosyal ve hukuki yönden tam bir tahlile tabi tutulamayacağı muhakkaktır.

İrade Beyanı

Bir vakfın hukuki manada kişilik kazanabilmesi için irade beyanına ihtiyaç vardır. Vakıf kurma muamelesi bir hukuki tasarruf olduğundan irade beyanının şekli de ehemmiyet kazanmaktadır. Bu şekil yazılı olmalıdır.

Vakfın Ebedi Olması (Süreklilik)

Belli bir süreye bağlanarak vakıf kurulamaz. Vakıf kurma muamelesinde süreklilik esastır. Ancak İslam Hukukçuları vakfın sürekliliği hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı İslam Hukukçuları belli bir süreye istinaden vakıf kurulabileceğini ileri sürmüş olsalar bile vakıf kurma muamelesinde esas olan Osmanlı tatbikatında da görüldüğü gibi vakfın ebedi (sürekli) olmasıdır. Belli bir süreye bağlanan, geçici bir süre için kurulan vakıfların sahih olmadığı görüşü kural olarak benimsenmiştir. Günümüz vakıf hukukunda da vakıfta süreklilik esastır.

Temlik ve Temellük Edilememe

Vakfedilen mal temlik ve temellük edilemez, alınıp satılamaz, herhangi bir kişi veya kuruluşun mülkiyeti altına giremez. Vakıf mallarının satılamayacağı esası Osmanlı tatbikatında ve günümüzde de geçerlidir.

Bu esasın Osmanlı döneminde doğurduğu sıkıntıları gidermek için “istibdal” hükmü kabul edilmiştir. İstibdal bir vakıf malı mülk olan diğer bir mal ile değiştirmektir. Vakıf malın istibdali yani başka bir malla değiştirilmesi söz konusu olunca, vakıf malının da satılması kendiliğinden gündeme gelecektir. Ancak satılan vakıf maldan elde edilen gelirin kendi cinslerinden hayrat inşasına harcanması gerekir. Günümüzde geçerli olan uygulamada ise satılan vakıf mallardan elde edilen gelirin yine aynı amaca tahsis edilmesi gerekir. Unutulmaması gerekir ki burada maldan kasıt gayrimenkul malla ile satışa konu edilebilecek menkul mallardır. Hiçbir şekilde hizmet veya bilgi satışı söz konusu değildir.

Vakfın Tüzelkişiliği

Vakıf Kurma Muamelesinin Bağlayıcılığı

Lüzum, devamlılık ve sebatlılık demektir. Hukuki açıdan ise “bir hukuki muamelenin, geçerli olarak kurulduktan sonra taraflardan biri tarafından feshedilememesi, tek taraflı bir muamele ise, artık geriye dönülememesi” şeklinde tanımlanabilir. Vakıf kurma muamelesinin bağlayıcılığından kasıt şudur. Osmanlı Hukukuna göre vakıflar bağlayıcılığı yönünden ikiye ayrılır: Lazım vakıflar ve gayr-i lazım vakıflar. Lazım vakıflar feshi mümkün olmayan vakıflardır. Vakfeden veya mirasçısı böyle bir vakıf muamelesinden dönemeyeceği gibi, hakim bile bu tür vakıfları iptal edemez. Gayr-i lazım vakıflar ise vakfedenin vakıf kurma muamelesinden geri dönebileceği vakıflardır. Lazım vakıfların bağlayıcılık kazanabilmesi için vakfın tescil edilmesi gerektiği görüşü hâkimdir. Tescil bir hâkimin yargılama sonucu vakfın lüzumuna karar vermesidir. Vasiyyet şeklinde, ölüme bağlı olarak kurulan vakıflar, lazım olarak kurulur. Vasiyet şeklinde kurulan vakıflarda tescile ihtiyaç yoktur. Vasiyet vakfedenin mirasçılarını da bağlar.

Günümüzde de vakfetme muamelesinden geri dönülemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Hatta Osmanlı tatbikatından farklı olarak tescil edilmediği halde, noterde düzenlenen vakıf senedine istinaden kurulan vakfetme muamelesinden geri dönülemeyeceği hükmü geçerlidir. Vakfın tescil edilip edilmemesi önemli değildir. Ayrıca vasiyet yoluyla kurulan vakıfların tescil edilmeleri gerekir.

Bu değerlendirmeler ışığında, herhangi bir kurum veya kuruluşun veyahut işlemin vakıf olarak adlandırılabilmesi için yukarıda belirtilen özelliklerin hepsinin birden o kurum veya kuruluşta bulunması gerekir. Bu özelliklerden herhangi birisinin bulunmaması halinde vakfetme muamelesinin gerçekleşmeyeceği, ortaya çıkan sonucun da vakfa benzeyen kurum olarak adlandırılmasının daha uygun olacağı aşikârdır. Çünkü herhangi bir kurum ancak yukarıda belirtilen özellikleri üzerinde taşıdığı sürece vakıf olarak adlandırılabilir.

Lüzumuna Binaen Değerlendirme

Vakıf hizmetlerinden ücret alınabilmesi, bu hizmetlerin vakıf bünyesinde hukuk kurallarına uyarlı biçimde kurulmuş bulunan bir iktisadi teşebbüs tarafından verilebilmesine ve bu hizmetin ticari amaçla verildiğinin ilan edilmesine bağlıdır.

Bilindiği gibi vakıflar, kural olarak karşılıksız yardım ve hizmet kuruluşları olmalarına rağmen, vakfın amacının daha ileri düzeyde gerçekleşebilmesi için mal ve hizmet satabilmektedirler. Bunun için de bünyelerinde yürürlükteki mevzuata uygun şekilde bir iktisadi işletme kurmaları gerekir. İster yürürlükteki hukuka, isterse kendi iç kurallarına göre olsun, mutlak surette mal ve hizmet satışlarının ticari teamüllere ve basiretli tüccar yükümlülüklerine uygun kayıt sistemi içinde ve bağlayıcı şekilde olması esastır. Bu itibarla ilgili herkese hesap verilebilecek şekilde bir muhasebe sistemi kurulması ve işletilmesi gerekir. Aksi halde kötü niyetli kişilerin veya iyi niyetli vakıf ruhuna sahip kişilerin ihbarı veya bir denetleme sırasında ortaya çıkabilecek olumsuz durumlar vakıf yöneticilerinin cezalandırılmasına, vakfın muhatapları ve üçüncü kişiler nezdinde yara almasına, dolayısıyla vakfın kurucularının iradelerinin aksine, vakfın sona erdirilmesine, vakıf ruhunun zedelenmesine neden olabilecektir.

Yukarıdaki belirlemelerimiz, vakfın vakfiyesindeki amaçlar doğrultusunda ve bu amaçların daha üst düzeyde gerçekleşmesi amacıyla ve ticari kurallara uygun yapılması şartına bağlıdır. Bu ifademiz, yapılacak mal ve hizmet satışlarının, doğrudan o mal veya hizmete hayati derecede ihtiyacı olan kişi ve kurumlara değil, satılan mal ve hizmetin satışından ticari amaç güden ve bu gerekçe ile kurulmuş özel veya resmi kurumlara yapılması gerektiği yönündedir. Zira vakfın amacı, vakfın vermeyi düşündüğü mal ve hizmetin doğrudan bu hizmete hayati derecede ihtiyacı olanların bu mal veya hizmetten yararlanmasıdır. Zaten vakfın tarifinde ve temelinde, malın (burada hizmetin) belli bir amaca tahsisi (özgülenmesi) vardır. Hiçbir şekilde vakıf, vakfiyesindeki bu amaca aykırı hareket edemez, aksi halde lanete uğraması hakkın gereğidir.

Özellikle hizmet bağlamında, öğrencilerin (ki bunların mutlaka okul öğrencisi olması da gerekmez, öğrenci, verilmekte olan bilgiye ihtiyacı olan herkestir) verilen bilgi ve hizmete hayati derecede ihtiyacı olan kişiler olduğu muhakkaktır. Öğrenci aldığı bilgiyi ticari emtia haline dönüştürmeyen kişidir. Ayrıca bilgiyi ticari emtia haline dönüştürmeyen kamu kuruluşları da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu kişi ve kuruluşlara vakfın vakfiyesinde belirtilen bilgi ve hizmet satılamaz.

Bilgi ve hizmetin sembolik de olsa bir miktar para karşılığı verilmesi de vakfın amacına aykırıdır. Gerekçesi ne olursa olsun, hiçbir şekilde yukarıda vasıflarını belirlemeye çalıştığımız talep eden her tür kişi, kurum ve öğrenciden hiçbir nam altında ücret talep edilemez. Bilgi ve hizmet talep edenler veya bilgi ve hizmet arz edilen insan veya kurumlar, vakıflarımızın hiçbir ayırım yapmaksızın tüm kamuya bu hizmeti veren kuruluşlar olduğu ve paralı parasız, vakıf yakını veya yakın olmayanının aynı hizmeti aynı derecede alabileceği bilincindedirler. Değilseler dahi, vakfın bu bilinci her tür muhatabına ulaştırması gerekir ki bu da vakıf ruhunun bir gereğidir.

Günümüzde, vakıfları cemaat vakfı veya vergi kaçırma kurumu haline dönüştürenlerin, vakıf hizmetlerini sadece belirli insanlara tahsis ettiklerini veya Osmanlı Paşalarının çocuklarının geleceğini Padişah'tan kurtarmak için başvurdukları yöntem gibi devletten mal ve vergi kaçırmak için kullandıkları bilinen bir gerçektir.

Bir başka bilinen gerçek de, kimi sivil toplumcu insanın bir araya gelerek bazı faaliyetleri vakıf çatısı altında yürütmeye çalışmalarıdır. Dernek şeklinde ve üyelik sistemi ile çalışan bu vakıflar, sistem karşıtı faaliyetlerini, sistemin boşluklarından yararlanarak vakıf kurumlarında yürütebilmeleri çok da karşı çıkılacak bir olgu değildir. Ancak bu olgu, vakıf kurumunun temeline aykırı eylemlere dönüşme olasılıkları ve kuruma temelden karşı olanların gayretleriyle değiştirilmeye çalışılmış ve vakıflarda üyelik sistemi kaldırılmıştır. Bir başka ifadeyle dernek şeklindeki vakıf kuruluşlarına son verilmiştir. Ancak 20.02.2008 tarihli 5737 sayılı Yeni Vakıflar kanunu üyelik sistemini yeniden yürürlüğe koymuştur.

Şimdi bizlere düşen görev: Bu kadar karmaşık yapılar arz eden kurumlarımız içinden, vakıf kurumunun esasını teşkil eden vakıf ruhunu kendimize ve çevremize, toplumumuza yeniden en güzel şekliyle kazandırmak olmalıdır. Bunun için de kurucusu olmakla onur duyduğumuz ve ahirete yönelik beklentilerimize temel teşkil eden amellerimiz çerçevesinde, bu amellerimize başkalarının amellerini ortak etmek değil, bizzat kendi amellerimizi temel teşkil etmemiz olacaktır. Özellikle de niyet ve amellerimizin muhatabı olan ihtiyaç sahiplerinin (maddi anlamda olmasa da) amellerimize ortak olmasından öte, onların bu amellerden yararlanmalarını dilemek asıl olacaktır. Maksudumuz ne olursa olsun ve her türlü iyi niyetle ortak etme eylemi vakıf ruhunu bu insanların zihinlerinde bulandıracaktır.

Günümüzde sayıları çok azalmakla birlikte, her türlü birikimini, hizmet ve çalışmasını bilgi ve hizmet bekleyen insanlara adanmış vakıf adamlarımızın, her hizmetin arkasına bir dış kirası da eklediğini bilmekteyiz. Bu insanlar değil ihtiyaç sahiplerinin verilen hizmete katkı sağlamasını beklemek, aksine verilen hizmeti katmerleştirerek sunmak gibi bir misyona sahip olmanın hazzını yaşamaktadırlar.

Talep edilen bilgi ve hizmetin devamlılığını ve ciddiye alınmasını sağlamak adına katkı payı almanın da vakıf mantığı içinde yeri olmadığı gibi, yaşanan gerçekle de ilgisi yoktur. Sanırım öğrencilerin ciddiye almaları ve hizmetin bu yönde devamlılığını sağlama gerekçesi, bu yönde gerçekten olumlu bazı örneklerin yeteri kadar değerlendirilememesi sonucunda oluşmuştur. Bilindiği gibi bazı vakıflar veya vakıf gibi çalışan insanların yürüttükleri hizmete talep, hiçbir şekilde bir örgütsel, ce-

maatsel veya parasal bağla olmamaktadır. Aksine verilen bilgi veya hizmetin kalitesi oranında bu çalışmalar buğday başakları gibi bereketlenmektedir. Hem de öylesine ki, öğrenciler bu çalışmalara katılabilmek için sıraya girmekte veya bazı zihinsel fedakârlıklara katlanmaktadır.

Kerameti kendinden menkul hizmetlere talebi katkı payı ile sağlamanın geçersizliğini bu çalışmaların sonucuna intizaren değil, belki vakıf ruhunun anlamı ve önemine intizaren değerlendirmek asıl olmalıdır. Bu tür beklenti ise -sonucu doğmadan bizzat kendisi- vakıf ruhuna uygun ve mübarek bir ibadet olacaktır. **27.03.2003**

Saygılarımla...

VAKIF DUASI

“Her kimse ki; Vakıflarımın bekasına özen ve gelirlerinin artırılmasına itina gösterirse, bağışlayıcı olan Allahu Teâlâ'nın huzurunda ameli güzel ve makbul olup, mükâfatı sayılamayacak kadar çok olsun, dünya üzüntülerinden korunsun ve muhafaza edilsin...”

Kanuni Sultan Süleyman Vakfiyesinden...

Hicri 950 - Miladi 1543

VAKIF BEDDUASI

“Allah'a ve Ahiret gününe inanan, güzel ve temiz olan Hazreti Peygamberi tasdik eden, Sultan, Emir, Bakan, küçük veya büyük herhangi bir kimseye, bu vakfı değiştirmek, bozmak, nakletmek, eksiltmek, başka bir hâle getirmek, iptal etmek, işlemez hâle getirmek, ihmal etmek ve tebdil etmek helal olmaz. Kim onun şartlarından herhangi bir şeyi veya kaidelerinden herhangi bir kaideyi bozuk bir yorum ve geçersiz bir yöntemle değiştirir, iptal eder ve değiştirilmesi için uğraşır, fesh edilmesine veya başka bir hâle dönüştürülmesine kastederse, haramı üstlenmiş, günaha girmiş ve masiyetleri irtikap etmiş olur. Böylece günahkârlar alınlarından tutularak cezalandırıldıkları gün Allah onların hesabını görsün. Mâlik onların isteklisi, zebaniler denetçisi ve cehennem nasibi olsun. Zira Allah'ın hesabı hızlıdır. Kim bunu işittikten sonra, onu değiştirirse onun günahı, değiştirenler üzerindedir. Kuşkusuz O, iyilik edenlerin ecrini zayi etmez...”

Kanuni Sultan Süleyman Vakfiyesinden...